

• Col·lecció *El Tinter* – 127 •

El pou dels maquis: els fets, els documents

REALITAT I DOCUMENTACIÓ
D'UNA NOVEL·LA VERÍDICA

“A la masia hi havia uns maquis que feien un pou”

Margarida Aritzeta

Cossetània
EDICIONS

Índex

La “novel·la verídica”	9
<i>L’últim clam del dia mor, deixant-me sols preguntes</i>	13
<i>Era el niu més plaent de la terra...</i>	18
<i>Odi brutal de mans i plagues...</i>	21
<i>I la volta del cel era una foradada...</i>	30
<i>Jo tem la nit, però la nit m’emporta...</i>	36
<i>Una vegada un alció va volar al cim d’un promontori</i>	44
<i>Per allí on s’escurcen els camins, marxen armats</i>	55
<i>I era tota la vida corrent dintre les venes</i>	67
<i>Que prengui armes el jovent, que se li obrin les portes, que corri cap al combat</i>	79
<i>Maquis y bandoleros son sinónimos</i>	89
<i>El costum d’arriscar-se ens farà menysprear els perills</i>	92
<i>Sabré qui són. Els obriré de seguida. Tot perdut</i>	105
<i>On són els nostres somnis: lluny, com els llampecs en una nit d’estiu</i>	117
<i>En aquests fets tindrè molts jutges i pocs advocats</i>	127
<i>Hòmens d’ordre vigilen de reüll el que escrius</i>	135
<i>Què se n’ha fet, d’aquells soldats, fa tants dies...</i>	147
<i>Perduts dintre la fosca no es van trobar mai més</i>	152
Agraïments.....	163
Llibres citats al text.....	165

L'últim clam del dia mor, deixant-me sols preguntes

Un matí d'estiu em vaig aturar a mirar Valls des del lloc on el pare passava moltes hores en els seus darrers anys de vida, tallant llenya. Encara hi havia el piló i la destral. És un espai ombriu sota un clap de pins que guaita damunt del torrent del Catllar. Asclava els troncs i partia les branques en peces totes de la mateixa mida, que apilava quasi artísticament. De tant en tant s'asseia al piló, de cara al poble, amb la destral entre les cames. Les tardes d'hivern, quan es feia fosc encenia el foc, reomplia el dipòsit de l'aigua, encenia els llums de la galeria porxada i ens esperava llegint el diari. Després sopàvem al caliu de les flames, al menjador de la masia.

Parlàvem de tot i de res.

Vaig pensar en els anys de la seva joventut i de la joventut de totes aquelles criatures que s'havien fet grans al final de la guerra en un temps de silenci i estretors que ell havia viscut en aquell mas, i que havien estat també el temps i l'espai de la meva primera infantesa. En volia fer un relat curt, potser agraïda que malgrat la negror dels dies de privacions els pares haguessin tingut prou coratge perquè la meva vida fos lluminosa i plena d'oportunitats, com la de la majoria de gent de la meva generació.

Haviem viscut en aquella masia fins el 1958 i hi havíem tornat el 2003, després d'un llarg parèntesi en què només s'hi anava als estius. Recordo que temps enrere li havien dit *masia Cardellà*.

Com un *divertimento*, vaig fer una cerca per internet.

En una publicació digital en què es parlava dels *maquis* vaig trobar la notícia de la detenció de quatre persones, acusades de volar una torre elèctrica a Vilaplana el 14 d'abril de 1947, dos dels quals *tenien la seva base a la masia Cardellà, del terme municipal de Valls, mentre que els altres dos romanien amagats als boscos de Mont-ral*.

Era just sis anys abans de néixer jo.

Llavors vaig recordar dues coses. La primera, una frase que sorgia de la memòria remota de la meva infantesa, quan la iaia m'explicava: "a la masia hi havia uns *maquis* que feien un pou". La segona és que el pare deia que havia estat a la presó de Pilats, a Tarragona, o més ben dit, que ell i el padrí (l'avi) havien estat a la presó.

Sense pensar-hi mai gaire, sempre havia donat per fet que els episodis de presó del pare i del padrí formaven part de les històries del final de la guerra, com les que havia sofert tanta gent que vivia en territori republicà, i que no se'n parlava perquè eren les històries de tothom. Però ara veia que

al final de la guerra el meu pare tenia deu anys i això no podia ser. Per força l'havien d'haver empresonat quan el *maquis*. Estimulada per la curiositat, i sobretot perquè en el fons sempre ho havia sabut encara que no n'haguéssim parlat mai gaire, vaig preguntar als especialistes.

-A Valls no hi ha hagut mai *maquis* —em van dir.

-I a la Cadeneta? Al mas de la Cinta...

La Cadeneta és al terme de Mont-ral i la notícia que havia localitzat per internet parlava d'aquells boscos. Em semblava que ja lligava caps.

-No, allà tampoc no hi havia *maquis*. N'hi havia hagut a les muntanyes de Mont-ral damunt d'Alcover, a la Selva i a la Riba, eren els *Patacons* i els Teixidó. Però a la Cadeneta no n'hi ha hagut mai. Ni a Valls tampoc.

De petita, quasi sempre amb la iaia, però també amb els meus pares, havia estat moltes vegades al mas de la Cinta, a tocar de la carretera entre Mont-ral i Capafonts. És el darrer dels masos que formen un rosari crestant el voral de la carretera després de deixar el mas d'en Marc i el camí de Farena: el Tossalet, ca Tarruella i el mas de la Cinta. Ens hi estàvem com a mínim un parell de setmanes cada any. Tinc molts records d'aquell mas, i també de les criatures dels rodals, dels ramats, els boscos i les collites, les abelles, els horts, la festa major de Capafonts... records de la Rosa i el Salvador, del iaio, de la biblioteca que tenia en un armari de paret el Marcel·lí, el noi que aleshores estudiava a Reus. Allà vaig llegir *Les mil i una nits*. Tenia molts llibres i còmics, en Marcel·lí, històries de tota mena que jo devorava amb passió quan ell no hi era.

Recordo que una vegada vaig preguntar a la iaia:

—De què els coneixem, els de la Cadeneta?

Sabia que no érem família i la relació era més estreta que si ho fóssim.

—De la presó —em va dir.

I ja no vaig preguntar res més. Aquestes coses no es preguntaven.

També recordo, era a les darreries dels anys cinquanta, una caminada amb el Salvador, la iaia i algú més, des del mas de la Cinta fins al bosc dels Castanyers. Els Castanyers són a la riba del Brugent, a prop del mas d'Antoni.

—Aquí hi havia els *maquis* —em va dir la iaia amb un gran misteri.

Jo no sabia què era això dels *maquis*. Recordo que em va impressionar la frondositat d'aquell bosc, la seva verdor, les clovelles de punxes de les castanyes que hi havia per terra i la caminada que havíem fet per arribar-hi. Era molt lluny per a una criatura. No tinc memòria d'haver vist el lloc on van dir que amagaven les armes.

—No, allà no hi havia *maquis*, ni a Valls tampoc —em deien ara.

Com més m'ho negaven, més me'n recordava. El passat aflorava cada vegada amb més força en la nebulosa de la meva infantesa a través d'uns paisatges i uns colors. A la masia hi havia uns *maquis* que feien un pou, deia la iaia.

Vaig agafar el cotxe i me'n vaig anar a la Cadeneta.

Fa anys que no hi viu ningú, al mas de la Cinta, el Salvador i la Rosa són morts. L'hort, la bassa, els sembrats estan abandonats, els canyars han envaït les sèquies per on baixava l'aigua. Però allà hi havia el record d'aquells anys i aquella gent, i aquelles paraules a mig dir i, sobretot, aquells silencis.

Vaig recórrer als arxius. Vaig anar a buscar el pare, Xavier o Francesc Xavier, segons com li escrivien el nom, als expedients de la presó de Pilats de Tarragona. És curiós, vaig pensar, mai no m'havia dedicat a espiar el pare fins ara que és mort.

Llavors vaig tenir una sorpresa.

—Aquí no hi consta aquest senyor.

—I el seu pare? Es deia Jaume. Miri l'abril de 1947, els homes que feien el pou han de ser els mateixos que van agafar per volar una torre a Vilaplana.

—Tampoc. A Pilats no hi han estat mai, ni el seu pare ni el seu avi. Ni cap d'aquests noms que diu vostè de Vilaplana.

—Això és impossible.

No em cabia al cap que m'haguessin enganyat.

—D'on ho ha tret?

—Sempre m'ho havien explicat així...

—Doncs li ho han explicat malament.

La gent s'inventa coses, batalletes...

Em van posar en contacte amb l'autor d'un llibre sobre la repressió franquista a la comarca de l'Alt Camp, en Josep Recasens (Recasens 2006), que és un consultor antic de l'Arxiu. Es recordava molt bé del meu pare i de les dues converses que havien mantingut el juliol de 2003 a la mateixa masia, mentre els paletes hi feien unes obres de reforma.

Llavors em vaig recordar del llibre. Era a la tauleta de nit del pare quan es va morir, l'abril de 2008, amb una carta que assenyalava un punt de lectura. En aquell moment jo havia llegit la carta però no el llibre, després ho vaig guardar tot per a més endavant, sense que aquest més endavant acabés d'arribar. Recordo bé que a la carta s'hi donava notícia del contacte més o menys sostingut d'un amic del pare amb monsenyor Pere Casaldàliga, que havia estudiat el teologat a Valls i era de la seva mateixa quinta. El pare de vegades en parlava amb admiració i orgull d'haver-lo conegut, va ser un dels impulsors de la Teologia de l'Alliberament a Llatinoamèrica. Era normal que aquella carta hi fos. Però per què en aquell lloc? Ara que tornava a tenir el volum a les mans, veia que les pàgines assenyalades eren la 292 i 293, que publicaven el resum de les dues entrevistes amb alguns paràgrafs que en reproduïen frases literals, on el pare afirma haver participat en la resistència antifranquista dels anys quaranta però explicant els fets en termes força vagues, tal com sempre n'havia parlat en vida, com si mai no n'hagués arribat a saber gran cosa.

Aquest va ser l'inici casual d'un trencaclosques que em va tenir ocupada un munt de mesos i que em va anar sorprenent i esglaiant a parts iguals a mesura que n'aplegava les peces.

El llibre documentava que el padrí i el pare, i també una germana de la iaia, havien estat emprisonats l'abril de 1947, en plena nit del franquisme. A l'entrevista, el pare deia que ell havia estat un enllaç *entre els maquis francesos i els espanyols*, i que el seu contacte era un tal Lluís Bravo, natural de Valladolid. Les fitxes de les detencions eren a l'apartat del llibre dedicat a la repressió del PSUC, perquè el pare, que l'abril de 1947 tenia divuit anys, havia militat a les JSU.

A la fitxa que consigna la detenció del padrí, processat pel Consell de Guerra Sumaríssim número 35.836, vaig llegir:

Va ser acusat de servir d'enllaç a la masia Cardellà entre els responsables de la Comissió Militar del PSUC i la zona de Valls, a més de facilitar queviures i allotjament als enllaços que enviaven els militants de Barcelona i Reus perquè actuessin en aquells entorns.¹

La fitxa em relacionava la masia on visc amb la notícia del *maquis* que havia trobat a internet, però en Recasens em va reiterar que no hi havia notícia de *maquis* a l'Alt Camp que no fossin els Teixidó i els *Patacons*, anteriors al 1947. Aquests detinguts que jo buscava només constaven com a militants del PSUC i no es deia que fossin *maquis*. De tota manera m'adonava que l'autor del llibre havia fet la recerca dels represaliats sense entrar en el detall de les històries que se'n derivessin, ni interrelacionar les fitxes que publicava. Els seus volums, centrats en diverses comarques, són repertoris riquíssims, dades en brut que algú que s'hi vulgui dedicar pot provar de garbellar.

I ho vaig començar a fer.

Quan vaig contrastar les dates i els noms amb la bibliografia, vaig tenir la certesa que l'episodi de la *masia Cardellà* formava part del rosari de detencions de la "Caiguda dels Vuitanta" del PSUC de la primavera de 1947, que havia de suposar el final de l'estricta postguerra a Espanya. No era, per tant, un episodi local. A partir d'aquells fets, la tàctica política dels

1. I la fitxa continua: *En el sumaríssim es llegeix que "en la documentación hallada a Pedro Vendrell [en realitat és Valverde] Fuentes, sujeto que ocupaba el cargo de "Responsable" en el Comité Central del PSUC, figuraban notas y un informe detallado sobre la organización y actuación de los grupos de la región catalana que dirigía Ramón Soliba, Secretario Militar del Comité Ejecutivo radicado en París... Respecto a Tarra-gona, se halló la dirección de una masia sita en los alrededores de Valls... Trasladado a aquel lugar, procedió la guardia civil a la captura de los 4 individuos que formaban el grupo: Carlos Valls Vinaixa, Felipe Bravo Garrido, Fernando Reina Reina y Agustín Bruquera Bezet. Por complicidad con ellos fue detenido Jaime Aritzeta, propietario de la masia Cardellà."* (Recasens 2006:294). Documentació del Sumaríssim 35.836, Informes de la Brigada Políticossocial, folis 2-3.

qui s'oposaven a la Dictadura de Franco pivotant en els tres supòsits de la insurrecció armada, la unitat antifranquista (que coincidiria en una vaga general) i la intervenció dels Aliats, es va transformar del tot, mentre el món occidental es partia en dos blocs, s'alçava el Teló d'Acer i començava la Guerra Freda.

Vaig començar preguntant-me per què no hi havia les fitxes del padrí i el pare a Tarragona, a la presó de Pilats, tot i que les seves detencions es documenten en un llibre... Per què havien detingut una germana de la iaia, que constava com a *masovera de la masia Cardellà*, quan no tenia ni idea que visqués a casa nostra, i com és que, en canvi, la iaia se n'havia lliurat... I sobretot, per què no m'ho havien explicat. Amagaven res? Em volien protegir? Trobaria coses que no m'agradarien?

No sabia si continuar buscant.

Però la curiositat va ser més forta que el temor de trobar coses desagradables i em vaig posar a seguir les traces d'aquella gent. Vaig començar per mirar el Padró Municipal de Valls i vaig localitzar per casa una capsa de fotografies antigues.

Allò que durant molts anys no havia estat sinò un relat quasi perdut de la meva infantesa, un conte més, com ho havien estat el de les set cabretes i el llop o el Patufet, anava creixent en tota la seva dimensió, amb cares, noms, olors, colors i gestos. Indrets. I arribava a formar part d'un mapa molt més gran, que acabaria tenint implicacions amb la política mundial, on cada petit detall, sobretot els silencis, adquiria a poc a poc el seu sentit.

Què ens amaga el silenci dels pares?

Com es pot reconstruir tot un esvoranc quasi perdut de la memòria?

Era el niu més plaent de la terra...

La *masia Cardellà*, tal com s'anomenava encara al final dels anys quaranta i on es deia a internet que havien viscut aquells quatre guerrillers, és una finca agrícola de secà de dues hectàrees i mitja situada dalt d'un turó, a mig quilòmetre de distància de Valls, el *Vilaniu* de Narcís Oller, a l'Alt Camp. Guaita sobre el torrent del Catllar com una balconada i té una panoràmica privilegiada sobre la població i l'extensió de camps i fàbriques que s'allarguen per la *Vall de Flors*, tal com la va anomenar Oller, fins al peu de la serra prelitoral.

És també el lloc on vaig néixer.

L'Alt Camp és una comarca una mica enretirada del mar, de terra eixuta i un pèl avara, dominada encara per un paisatge d'ametllers i vinya, restes d'avellaners i garrofers, oliveres, sembrats i marges de pedra seca, que clapegen les fàbriques i travessen dues línies de ferrocarril i una autopista.

A la sortida de l'hivern, l'Alt Camp esclata de flors d'ametller contra el cel d'un blau brillant i el negre intens de les soques. Poc després punteja la mimosa i floreixen els arbres fruiters entre la bonior de les abelles. A finals de la primavera els vorals dels camins i els ermossos bullen de ginesta, just abans que als sembrats apunti el roig rabiós de les roselles. Narcís Oller va viure en la seva infantesa aquest miratge que transforma periòdicament els colors i les olors d'una terra eixuta de tons ocres i cel net, més ascètica que mística. Qui no ho hagi vist deixant-se anar sense pressa pel canvi de les estacions, entendrà poc com al pare de la novel·la catalana moderna se li va acudir anomenar-la *Vall de Flors*.

Vista des de la masia, d'on la mirava el pare, la ciutat és com un llarg vaixell arborat de dos pals, els campanars de Sant Joan i del Carme, navegant plàcidament per les aigües serenes dels segles amb la muntanya de Miramar, *Bondelit* a les obres d'Oller, i el coll de Lilla al fons. És la mateixa mirada que té el lector quan el carruatge de don Pau de Galceran enfila cap a l'entrada de *Vilaniu* allà per una època propera a la Revolució de Setembre, encetant l'últim terç del segle dinou.

La masia deu ser més o menys d'aquella època.

Els meus avis van comprar la finca l'any 1932 i aleshores tenia una parada d'avellaners, una parada de vinya, al mig de la qual els *maquis* van començar a fer un pou l'estiu de 1946, i ametllers i garrofers. Hi havia una casa de pagès de dues plantes amb entrada, sis habitacions, cuina i menjador, al damunt encara hi havia unes golfes amb un colomar i espai

per assecar vianda, penjar tomacons i guardar andròmines; tenia adossats un porxo-galeria, un estable, una altra cuina amb llar de foc, una comuna aïllada i corrals. Un pou de quaranta metres de profunditat dintre de la casa proporcionava l'aigua de boca.

Aviat els avis hi van plantar més arbres, fruiters i ornamentals. I força plantes i flors: marquesos, fulles de canya, miraguano i paraigüets, lilàs, badres, geranis, hortènsies, carolines, ciclàmens, goges, margarides, violetes, dàlies, crisantems, safrà i qui sap quantes coses més. Hi havia un enorme cinamomo al costat d'un dipòsit de calç morta, prop del qual matàvem el porc. Diu que el padrí deia a la iaia, en lloc de tantes flors hauries de plantar cols!, i ella li responia, per què?, si a tu tampoc no t'agraden...

Amb l'escassetat de la postguerra van començar a conrear un hort i a tenir més bestiar, jo encara em recordo dels porcs, els coloms, oques, gallines, conills i una cabra, i aleshores va ser quan es van adonar que si volien regar necessitarien més aigua. I els va començar a rodar pel cap la idea de fer un altre pou. El pou dels *maquis*.

Però això encara va trigar una mica a arribar.

Durant la guerra hi van construir un refugi, excavat a la terra com una enorme llodriguera, a una seixantena de metres de l'edifici de la masia, sota un ressalt i a recer d'un garrofer. Nosaltres hi jugàvem a fet i amagar.

El padrí i la iaia es deien Jaume i Teresa. El padrí Jaume era de Vallbona de les Monges i la iaia de Sant Martí de Maldà, encara que havia treballat a Vallbona des de molt jove. El pare va néixer el 2 de maig de 1928 i era el petit de tres germans, dos dels quals havien mort. Quan tenia quatre anys, la família va anar a viure a la *masia Cardellà* amb els padrins Ramon i Rosa, els pares del meu padrí Jaume.

El 1936 va anar a viure amb ells una neboda petita, la Lliberta, de dos anys, i en algunes temporades també hi tenien la Carmeta i algun dels seus dos germans, en Sisco o en Ramon, tots ells fills d'un cosí germà del padrí Jaume que havia nascut a Guimerà però que ara vivia al Poblenou, al carrer de Recaredo: el *tio* Ramon Minguell, casat amb la tia Cion.

Quan es va acabar la guerra, el pare tenia 10 anys i el padrí Jaume 46.

Però aleshores a la *masia Cardellà* ja eren una bona colla.

Feia poc que hi havien arribat la tia Annita, germana petita de la meua iaia Teresa, que acabava de perdre el marit al Front de l'Ebre, amb els seus quatre fills. És la que va resultar detinguda en l'episodi del *maquis*. La seva filla gran, la Rossita, tenia la mateixa edat que el pare, es portaven tres mesos, el segon es deia Joan i tenia un any menys, després venia el Flavià i el petit, en Josep, tenia l'edat de la Lliberta. No s'estaven sempre a Valls, almenys mentre els nois no van tenir edat de treballar. Anaven i venien dels Omells de na Gaia, on tenien les terres i una casa.

A part de la família, també hi va haver unes altres persones que es van estar a la *masia Cardellà*, a més dels *maquis*. Es tracta de la Magdalena Musté i el seu nét, en Conrado Miret, que hi van viure, no sé si de manera continuada, però almenys força temps, entre 1938 i finals de 1943 o principis de 1944.

Em sembla que he pogut reconstruir una imatge força completa d'aquell temps a la masia i documentar-la a través del Padró Municipal i de les anotacions al dors de les fotografies que guardaven els meus pares. Després me n'ha anat parlant la tia Rossita.

Va ser una sorpresa trobar que hi vivia tanta gent.

En total, potser una vintena de persones van acabar passant més o menys temps a la *masia Cardellà*. No pas tots alhora, que no hi haurien cabut, perquè no es tractava pas d'una casa tan gran, però sí que n'hi van arribar a coincidir una dotzena llarga. Diu que compartien feines, es feien companyia i posaven en comú les cartilles de racionament. Que cadascú hi dedicava l'energia i els recursos perquè aquella Acràcia rural funcionés. Hi havia una colla de vailets, amb pare o sense, i també hi havia iaies que els entretenien. Joves. Viudes. I les criatures creixien juntes i felices.

O això semblava. Fins a aquell abril de 1947.

Aquest era el lloc on va passar la història del pou.